

Микола Пономаренко

ПОНОМАРЕНКО Микола Володимирович — молодий науковий співробітник Центру гуманітарної освіти НАН України. Сфера наукових інтересів — філософська антропологія та філософія культури.

СИМВОЛІЧНА ЄДНІСТЬ ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ

Досліджується множинність форм досвіду. Визначаються межі досвіду та розкривається роль символу у ствердженні єдності досвіду. Символічні аспекти мислення, розкриваючись в діяльності, дають можливість розуміння нерозривної єдності мислення, мови й діяльності.

***Ключові слова:** буття, досвід, знак, значення, інтерпретація, особистість, трансценденція.*

Філософська думка звертається до питання про досвід як до одного із центральних понять. Вольфганг Рьод запропонував називати метатеорію досвіду «трансцендентальною філософією». На думку Рьода, в трансцендентальній філософії Канта було вперше артикульовано думку про те, що теоретична філософія неодмінно має містити в собі теорію досвіду [9, с.18–20]. Джон Д'юї розкриває залежність поняття досвіду від орієнтації філософії в певну епоху [4, с.80].

Касирер вважає виправданим проводити аналіз досвіду із врахуванням історичних форм втілення досвіду. Такий досвід слід аналізувати не з рівня «речі» та природної свідомості, як це робить Гегель, а з міфу, тобто з того рівня, де вперше виявляє себе досвід людини як виражальна функція свідомості, з того моменту, коли світ уперше можна відчутти — виразити як взаємодію різноманітних сил. До того ж, увага до міфологічної форми досвіду вказує ще й на альтернативу шляху Гегеля, представленого в «Науці логіки». Тут філософ демонструє, як у розгортанні духу єдина форма метафізичної логіки вбирає індивідуальні форми досвіду. Форми досвіду у Касирера неможливо скоротити до єдиної протоформи. Касирер визначає множинність вихідних точок досвіду.

© М. Пономаренко, 2012

Визнання множинності форм досвіду означає для Касірера і відмову від принципу Абсолюту, оскільки, завдяки йому, усі форми досвіду слід виводити із якомсь прасинтезу, де ці форми нівелюють одна одну, йдучи від культури як такої. Гегелівську діалектику розвитку, яка відбувається через інстанцію зняття суперечностей, Касирер пропонує замінити діалектикою функції. Стосовно мислення у душі діалектики функцій, філософія набуває можливості значуще висловлюватися щодо будь-якого моменту культурного життя без того, щоб доводити культурні форми до логіки, заснованої на одному принципі.

Прибічником феноменології як науки досвіду Касирер виявляє себе і в опозиції до дескриптивної феноменології Гусерля. Феноменологія має розглядати розвиток, як це представлено у Гегеля. Вона має описувати шлях розвитку форм людського досвіду від міфічного вираження через репрезентаційну думку до стадії сигніфікативного мислення, де символ породжує значення через інші символічні системи, зазначає М. А. Мінаков [9, с.110–111].

У прагматичній топографії досвіду семіотична та епістемологічна перспективи опиняються в нерозривній єдності. Цю єдність було задано Пірсом, який аналізував досвід переважно в душі філософських положень Канта, а філософи-прагматики, які неодноразово переглядали принципи взаємозв'язку цих перспектив, розвинули їх аж до повного заперечення епістемології та абсолютизації семіотичного підходу у Квайна і Рорті. Прагматизм приніс у філософське вивчення досвіду кілька інновацій. Передусім, прагматична філософія почала проблематизувати семіотичний вимір досвіду. Прагматизм також тлумачив досвід як «космос» активної людської діяльності, вираженої в концепції «*inquiry*». Однак попри новизну прагматичної настанови, Пірс рухався в рамках, заданих Кантом і Гегелем. До того ж, Пірс продовжив епістемологічну кантівську лінію в історії досвіду, хоч і значно змінив її, заклавши підвалини її подолання в інших філософських проектах [9, с.122].

Феноменологія і семіотика Пірса тісно пов'язані, хоч зазвичай пізніші інтерпретатори намагалися їх розглядати окремо. В основі філософських поглядів Пірса є така максима: мислення і досвід відбуваються за посередництва знаків. Феноменологію Пірса засновано на тезі, що знак є об'єктом «у світі» і справляє різного роду впливи на нас та на вчинки інших. Водночас, семіотику

засновано на поділі всіх знаків на три основних роди — ікони, індекси і символи.

Зв'язок феноменології та семіотики ґрунтується на переконанні, яке Пірс проніс через всі етапи своєї творчості: немає висхідного поділу наук на природничі та суспільно-гуманітарні. Феноменологічний погляд дозволяє дивитися на річ як на щось, що не прив'язано до категорій апрегензії, а відтак і не пов'язано з жодною метафізичною категорією. В понятті апрегензії від початку є метафізичні категорії картезіанського штибу, не викорінені Кантом в критичній філософії. Наслідком концепції апрегензії є переконання в тому, що чуттєво-сприйняте завжди «фізичне», а уявне — «інтелектуальне». Пірс доводить у своїй феноменології, що позаметафізичні знакові відношення лежать в основі мислення і досвіду. Семіотика Пірса є способом показати, що і поняття досвіду, і поняття емпіричного взагалі, хоч традиційно і пов'язані у філософії з апрегензією, але їх досить легко можна від неї відділити. Пірс наполягає на тому, що досвід не обов'язково пов'язаний зі здатностями чуттєвого сприйняття. Натомість досвід слід описати в термінах знакових відношень, які відповідають його категоріальній структурі. Все говорить про те, що семіотика Пірса — це, використовуючи термін Джона Рендсела, «семіотика досвіду», а феноменологія Пірса — це феноменологія знаку.

Пірс визначив зв'язок семіотичної і трансцендентально-логічної проблематики в термінах зв'язку знакової класифікації (ікона–індекс–символ) і трансцендентально-логічної структури пізнання (абдукція–дедукція–індукція). Він пропонує розглядати структуру пізнання у вигляді трьох шаблів. На одному з них пізнання формально опосередковане самим собою. А на інших двох воно співвідноситься із феноменологічними очевидностями та індексними об'єктивними зв'язками. Абдукція дає нам висхідні поняттєві репрезентації ікон; індукція є репрезентацією символів, оскільки вона одночасно експлікує середнє поняття функції предиката і суб'єкта, і тому опосередковує інтенсію та екстенсію поняття. Формальна логіка позначає опосередкованість інтенсії та екстенсії як формально-логічний безвідносний предметний зв'язок поняття і орієнтується суто на дедукцію. У зв'язку із зазначеним, Пірс розкриває паралельність ікон і індексів з синтетичними способами висновування, тобто з абдукцією та індукцією. Разом вони становлять феноменологічну передумову предиди-

кації і набувають легітимності як трансцендетально-логічні умови можливості знакової репрезентації.

Для Пірса ікони — це знаки, що позначають об'єкти через їхню подібність чи відображення їхніх якостей та атрибутів. Індекси — це знаки, що позначають об'єкти лише засобами реального зв'язку з ними. До того ж, індекс є найвиразнішою рисою позначуваного об'єкта. Натомість символ — це гіпотеза, слово, аргумент, який залежить від конвенційного чи узвичаєного правила. Символ — це знак, оскільки його застосовують та розуміють як такий. Він з необхідністю має прагматичне значення, а також те, що Пірс називає «інтелектуальним задумом» (*intellectual purport*). Інтелектуальний задум символу — це те, що Пірс називає ще й прагматичною значущістю. Прагматична значущість символів відрізняється від «внутрішнього значення» ікон і індексів. Значущість символів полягає в тому, що їх за необхідності пов'язано з ціллю. Символи завдяки своїй прагматичній значущості, радикально відрізняються від перших двох типів знаків: символ має вплив на вірування інтерпретатора, на його поведінку, на зв'язок особистого досвіду із досвідом і поведінкою групи. Символ-поняття є основою раціональної дії і саме завдяки йому інтерпретатор може змінювати свою поведінку, базуючись на досвіді іншого інтерпретатора.

Зміна поведінки, як результат роботи символу, пов'язана з інтерпретантом. У класифікації Пірса є три типи інтерпретантів:

1) «безпосередній» інтерпретант, тобто придатність знака для розуміння його у певний спосіб, або ще сугестивність знаку;

2) «динамічний» інтерпретант — безпосередній вплив знака на окрему дію інтерпретатора;

3) «фінальний» інтерпретант — вплив, який зрештою буде визнано правильною інтерпретацією знакової сугестії.

Зрештою, спільним для всіх типів інтерпретанта є вплив, який засвідчуємо у зміні поведінки інтерпретатора.

У плині інтерпретацій досвід націлено на правильність, тобто на забезпечення зв'язку і відповідності задуму та його наслідків у практиці інтерпретатора. Дефініція терміна, чи визначення поняття, більше не є головним завданням філософів, дефініцію більше не можна вважати за найвищий модус чистого розуміння. Сутність поняття полягає не у його дефініції, не у визначенні його змісту, а в прагматичному з'ясуванні його змісту — значущості.

Пов'язаність знаку з інтерпретацією має онтологічний вимір. Цей зв'язок становить підставу буття знаку. Принципово важливим для буття знаку є його здатність детермінувати інтерпретанта. Зміна вірувань і поведінки є результатом інтерпретації, яку спрямовано на своє завершення. Тобто знакові відношення, знакові процеси, нескінченний семіозис і скінченно-нескінченні інтерпретації не становлять надійного ґрунту для філософського осмислення семіозису, а отже і досвіду.

Надійний фундамент для семіозису можна було б знайти у встановленні безпосередньо онтологічного визначеного зв'язку між знаком і об'єктом. Однак Пірс визначив об'єкт як ідеальну межу, до якої ми можемо постійно рухатися, але до якої ніколи не матимемо безпосереднього відношення. Знання про об'єкт завжди матиме інтерпретативний характер, а отже і невизначено онтологічний характер. Остаточо онтологічний аспект семіозису у Пірса стає зрозумілим у деяких його роботах, де ми зустрічаємо думку про глибинне переплетення об'єкта й інтерпретації, а також об'єкта та звички. Пірс інтерпретує об'єкт, інтерпретацію та звичку як три аспекти одного стану — стану репрезентації. Слід ураховувати амбівалентність репрезентації: об'єкт репрезентації може бути також і репрезентацією попередньої репрезентації як інтерпретанта. Справа в тому, що значення репрезентації полягає в самій репрезентації. Фактично, маючи доступ тільки до самої себе, репрезентація набуває рис — залежно від випадку — знаку або інтерпретанта. Таким чином, об'єкт у семіотиці — завжди відносне поняття, йому бракує визначеного онтологічного виміру.

Пірс помічає проблему об'єкта в суперечності між прагматизмом і семіотикою. У відповідь він запроваджує середній термін для семіотичної і прагматичної настанови. Цим середнім терміном є «мисленнева дескрипція», тобто знаки, які можна застосувати демонстративно. Це означає, що знаки такого роду мають семіотичну здатність репрезентувати екзистенційне відношення між знаком і об'єктом. Саме знаки такого роду виводять нас до надсеміотичної реальності. Про цю ж реальність йдеться, коли Пірс наполягає на тому, що завжди слід зважати на «грубі факти» та «грубу реальність» як на незаперечну силу. Цей «грубий» аспект реальності пов'язано із категорією вторинності, тобто фактом і реакцією, які опосередковують категорію первинності (категорія якості і безпосередності) та потрібності (категорія думки, поняття і знаку). Фак-

тично, Пірс має на увазі те, що об'єкт детермінує знак і при цьому залишається поза знаковою детермінацією.

Можна сказати про три сфери, до яких дотичний досвід:

- 1) всесвіт ідей;
- 2) всесвіт грубої реальності речей і фактів;
- 3) всесвіт спроможності встановлювати взаємодію між речами й ідеями.

Загалом же, досвід — це спроможність встановлювати взаємовідношення між речами та ідеями.

Настанова навчатися, тобто утримувати власну відкритість, стає у Пірса моделлю опису досвіду. Ця відкритість знайшла своє підкріплення в розширеному тлумаченні поняття об'єкта. Пірс показує, що коли відбувається зустріч суб'єкта із реальністю поза її чуттєво сприйманою визначеністю, все ще йдеться про досвід. Досвід з'являється там, де є щось незалежне від ідей, але не обов'язково чуттєве: це може бути і міраж, і віртуальна реальність, і марення, і фантазія. Креативність досвіду однаковою мірою працює з об'єктами, репрезентованими і піддослідною істотою природничих наук, і символом художнього твору [9, с.127–139].

Чистий досвід, для Вільяма Джеймса, — це назва для набору чуттєвих сутностей, усіх «ось це», де б вони не виникали [9, с.142]. Щоб бути радикальним, емпірик не має брати до уваги жодного елемента для своїх побудов, який не було пережито в досвіді, ані полишати увагою жоден з пережитих у досвіді елементів [6, с.24]. Усі речі досвіду — це речі самі по собі. Окремі досвіди поєднуються в один процес завдяки структурі самого досвіду. Досвід взагалі має такі зв'язки, в яких досвіди знають, вірять чи пам'ятають про інші досвіди. Джеймс вірить у те, що ми конструємо реальність. Реальність перебуває у створенні. Досвід дає доступ до реальності, а істина — це відповідність думки досвідові, яка спрацьовує на практиці [9, с.142].

Альфред Шюц, розрізняючи замкнуті смислові царини — повсякденного життєсвіту, світу сновидінь, світу релігійного досвіду — спирається на єдність притаманного їй стилю переживання та пізнання. Тому узгодженість і відповідність стосовно цього стилю обмежені даною смисловою цариною. Поки наш досвід перебігає відповідно певному стилю переживання або пізнання (поки він залишається в межах замкнутої смислової царини), для нас триває дійсність цього досвіду.

Виявляючи межі, які переживаються в досвіді, Щюц ставить питання про подолання цих меж. У здоланні меж свого досвіду людина послуговується певними засобами, які ми називаємо ознаками, позначками, знаками та символами [10, с.507].

Ознаки, позначки, знаки та символи передають повідомлення через межі безпосередньому досвіду, при цьому вони співпрезентують у досвіді все, що є тематично, інтерпретаційно та мотиваційно релевантним для цього актуального досвіду, але в якийсь спосіб виходить за межі його ядра. Також, знаки хоча суттєво і є «носіями повідомлень», але — у взаємному порозумінні з іншими людьми — допомагають також переступити межі; символи хоча суттєво і є втіленням іншої дійсності в повсякденності, у зв'язку з певними (а саме ритуалізованими) діями можуть використовуватися для переступання меж з іншими дійсностями і навіть останньої межі, зазначає А. Шюц [10, с.507].

Ознаки вказують на щось відмінне від того, чим вони є самі, на щось удаване, приховане, або відсутнє, і в цьому вказуванні роблять це доступним досвіду; вони приносять людині зрозумілі повідомлення про те, що просторово та темпорально лежить поза її досяжністю. Особлива форма ознак, тілесний вираз, вказує на щось таке, що не лише «випадково» просторово та темпорально опиняється поза досяжністю, а що принципово може бути схопленим лише в такому вказуванні: свідомість іншого. Позначки допомагають «подолати» межі майбутнього тим, що вони зараз накреслюють спогади, які відбудуться пізніше; вони приносять повідомлення у власне майбутнє: так само, як спогади, але конкретно та заплановано. Знаки в інтерсуб'єктивно обов'язковий спосіб пов'язують означені ознаками та позначені позначками складові; вони в конкретній чи анонімній взаємності передають однакові повідомлення від одного до іншого та обернено. Символи приносять вісті про позаповсякденні дійсності — або повсякденне повідомлення в такому позаповсякденному вигляді, який відкривається в повному відстороненні від повсякденності. Усі ці засоби ґрунтуються на суттєвому для життєсвітового досвіду акті свідомості, апропріації. Вони водночас є результатами попередніх апропріаційних зв'язків і приводами для актуальних апропріацій. Іншими словами: вони є носіями актів апропріації. Без цих носіїв людина сама значною мірою залишалася би без апропріації повністю захопленою пливками, завжди теперішніми одиничними досвідами. Тоді було б жит-

тя та переживання, мабуть, навіть одиничні досвіди, але не було б життєсвіту [10, с.508].

Як усі інші аппрезентаційні зв'язки, знаки «долають» для окремої людини життєсвітові трансценденції. У своїх основних означальних і позначальних складових вони «долають» «малі трансценденції», просторові та часові обмеження досвіду; як втілена в знаках ознака вона «долає» вже межу з іншим; але лише знак робить можливим те, що межа між людьми долається в обох напрямках [10, с.519].

Символи будують міст від однієї царини дійсності до іншої та відіграють важливу роль в «опануванні» «великими» трансценденціями. У символічних, як і в усіх аппрезентаційних зв'язках, щось безпосередньо дане тепер вказує на щось відсутнє, що завдяки цьому вказуванню співпрезентується в досвіді [10, с.522].

Символічні значення є — закріпленими за певними носіями значень — нагадуваннями одиничних досвідів у позаповсякденних дійсностях, які переносяться з інших станів до нормального стану повсякденності [10, с.523]. Щодо «великих» трансценденцій ми бачимо, що, окрім відвертання від повсякденності в інших станах, від неї можна дистанціюватися також у стані неспання. Сповнена страху і надії в тяжких життєвих кризах, і більш-менш рутинізовано в теоретичній настанові людина шукає пояснень тим дієвим силам природи та суспільства, які доленосно втручаються у повсякденне життя, запитує про смисл цілого та його частин. Поки природна настанова не знімається кризовими потрясіннями або звичними переходами до теперішньої настанови, такі пошуки та питання перебувають за дужками. Вони можуть бути розпочаті та порушені лише з певної дистанції до неї [10, с.524].

Висновки. Множинність форм досвіду вимагає осмислення досвіду в його цілісності та повноті. Процеси метафоризації, увиразнюючись в символотворенні, є основою раціональної дії. Символ, будуючи міст від однієї царини дійсності до іншої, стверджує єдність досвіду, надаючи особистості можливість збереження ідентичності. Множина соціальних ролей визначає поліідентичність людини, і тут важливою є здатність збереження цілісності особистості та її активної діяльності в суспільстві. Конституювання особистості й соціуму здійснюється в процесі діяльності, аналіз якої виявляє прагматичну значущість символу. Символічні аспекти мис-

лення, розкриваючись у діяльності, дають можливість розуміння нерозривної єдності мислення, мови й діяльності, що постають, насправді, як один цілісний процес. Таким чином, проблема тотожності мислення і буття постає в новому світлі, оскільки буття, універсальючись у символах, являє себе в мові, а мислення, що здатне помислити буття, само набуває буттєвого статусу. Зв'язок буття і символу полягає не лише в тому, що буття представлене в мисленні символічним чином, а також у тому, що світ символів є цілісним регіоном буття. Символічний світ постає як Текст, прочитання якого можливе як книги світу (метафорологія Ганса Блюменберга), або як Книги книг, трансцендентної світу цьому (богомислення Григорія Сковороди). Символізм тексту, в його іманентних та трансцендентних вимірах є важливим чинником культури, породженої релігією Книги.

Література

1. Джеймс У. Воля к вере / Уильям Джеймс ; пер. с англ. ; сост. Л. В. Блинников, А. П. Поляков. — М : Республика, 1997. — 431 с. — (Мыслители XX века).
2. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта / Уильям Джеймс ; РАН, Ин-т философии. — М. : Наука, 1993. — 432 с. — (Мыслители XX века).
3. Джеймс У. Прагматизм. — Эбер М. Прагматизм, исследование его различных форм. — Юшкевич П. О прагматизме / У. Джеймс, М. Эбер, П. Юшкевич. — К. : Україна, 1995. — 284 с.
4. Дьюи Дж. Реконструкция в философии / Джон Дьюи ; пер. с англ. М. Занадворникова, М. Шикова. — М. : Логос, 2001 — 162 с. — (Философия. Университетская библиотека.) — (Серия «Сигма»).
5. Кассирер Э. Лекции по философии и культуре / Эрнст Кассирер // Культурология. XX век: Антология — М. : Юрист, 1995. — С. 104–162.
6. Кассирер Э. Философия символических форм. Том 1. Язык / Эрнст Кассирер. — М. ; СПб. : Университетская книга, 2002. — 272 с. — (Книга света).
7. Кассирер Э. Философия символических форм. Том 2. Мифологическое мышление / Эрнст Кассирер. — М. ; СПб. : Университетская книга, 2002. — 280 с. — (Книга света).
8. Кассирер Э. Философия символических форм. Том 3. Феноменология познания / Эрнст Кассирер. — М. ; СПб. : Университетская книга, 2002. — 398 с. — (Книга света).
9. Мінаков М. А. Історія поняття досвіду : Монографія / Михайло Мінаков. — К.: Парапан, 2007. — 380 с.

10. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту / Альфред Шюц, Томас Лукман. — К. : Український центр духовної культури, 2004. — 560 с.

Пономаренко Н. В.

СИМВОЛИЧЕСКОЕ ЕДИНСТВО ОПЫТА ЛИЧНОСТИ

Исследуется множественность форм опыта. Определяются границы опыта и раскрывается роль символа в утверждении единства опыта. Символические аспекты мышления, раскрываясь в деятельности, дают возможность понимания неразрывного единства мышления, языка и деятельности.

Ключевые слова: бытие, знак, значение, интерпретант, личность, опыт, трансценденция.

Ponomarenko N.V.

SYMBOLIC UNITY OF EXPERIENCE OF THE INDIVIDUAL

We investigate the multiplicity of forms of experience. The boundaries of experience are defined, the role of character in establishing the unity of experience is addressed. The symbolic aspects of thinking which are opened in the activities provide an opportunity to understand the indissoluble unity of thought, language and action.

Keywords: existence, character, value, interpretant, personality, experience, transcendency.

Надійшла до редакції 25.12.2011 р.